

(ANTY-)STEREOTYPOWE OBRAZY ROSYJSKICH PROFESORÓW I SŁOWACKICH STUDENTÓW W SŁOWACKIEJ POWIEŚCI UNIWERSYTECKIEJ

(ANTI-)STEREOTYPICAL MALE IMAGES OF RUSSIAN PROFESSORS AND SLOVAK STUDENTS IN SLOVAK UNIVERSITY PROSE

The article focuses on the image of the Russian professors in the academic novel "The Eccentric University" by Stanislav Rakus. The author analyzes images of a female professor of Russian nineteenth-century literature, Maria Petrovna Golovčikova and fellow professor Alexandr Kirillovič Župrej as portrayed by the narrator Victor Bočňa. The article concludes that through the depiction of the Russian professors in Slovak (Eccentric) university of the 1950s, Stanislav Rakus addresses not only Slovak Russophilic stereotypes historically embedded in nineteenth-century literary images of Russians, but also literary, gender and immigrant stereotypes that circulate in contemporary Slovak culture.

Keywords: gender, national stereotype, immigrant, the academic novel, professor, student, Slovak contemporary literature, Stanislav Rakús, *The Eccentric University*

Stereotypy utrwalone w literaturze pięknej są bardzo silne i najmniej poddają się jakimkolwiek zmianom. Do takich należą stereotypy narodowe oraz płciowe. Pod tym względem powieść uniwersytecka proponuje unikalną wizję świata, ograniczonego wprawdzie murami uczelni, ale też takiego, w którym jak w kropli wody odbija się cały świat albo „macro-cosm”, jak go nazywał David Lodge, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli angielskiej powieści uniwersyteckiej.

Od początku istnienia powieści uniwersyteckiej w literaturze anglo-amerykańskiej (tj. od lat 50. XX wieku) jej cechą charakterystyczną była satyra, której obiektem był zarówno profesor jako protagonista powieści, jak i sama uczelnia. Z historycznego punktu widzenia można mówić przede wszystkim o profesorach-mężczyznach, którzy dopiero od lat 80. stopniowo byli zastępowani przez kobiety jako bohaterki tej odmiany powieści. Portrety owych mężczyzn (jak np. Morrisa Zappa, Philipa Swallowa czy Howarda Kirka) z biegiem czasu stały się symbolami epok zmieniających się na anglo-amerykańskich uczelniach – poprzez pryzmat tych charakterów czytelnicy często postrzegają życie na realnych uczelniach. W literaturach słowiańskich

tradycja powieści uniwersyteckiej jest nieco mniej trwała i różnorodna, ale proponuje czytelnikowi równie jaskrawe postaci.

Do tej pory słowacka (i w ogóle słowiańska) powieść uniwersytecka, która opisuje życie zamkniętego świata uczelni¹, nieczęsto stawała się przedmiotem zainteresowania badaczy literatury². Powodem tego może być stosunkowo niska reprezentatywność, a zatem niewielka popularność tego gatunku³. Jednak wśród kluczowych przedstawicieli współczesnej literatury słowackiej znajdziemy pisarza, którego nazwisko niewątpliwie kojarzy się z prozą uniwersytecką. Jest to Stanislav Rakús (ur. 1940)⁴, którego trylogia, obejmująca powieści *Temporálne poznámky* (1993), *Nenapísaný román* (2004) i *Excentrická univerzita* (2008), jest przykładem metaprozy, skoncentrowanej na wizerunku nauczycieli literatury na słowackich uniwersytetach.

Głównymi bohaterami trylogii Rakúsa są profesorowie, czyli twórcze osobowości, „ludzie ze złamanym życiem, ci, którzy wcześniej nazywani byli «zbędnymi»”⁵, bezskutecznie próbujący zrozumieć otaczającą rzeczywistość, tworzący własną opowieść, swoją historię. Wykładowca literatury, Adam Zachariasz w powieści *Nenapísaný román*, został wydalony z uniwersytetu, ponieważ „z czasem okazało się, że w krytycznych latach uczestniczył w audycjach radiowych, co członek komisji oceniającej, docent Bartosz uznał za działalność wrogą i wywrotową”⁶. Publikacja noweli Zachariasza *Professor Ambel* zostaje w rezultacie zatrzymana przez cenzurę, i pomimo prób jej wydania pod innym nazwiskiem, nie jest on w stanie zbliżyć się do czytelnika.

¹ *Campus novel*, w: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, (red.) G. Gazda, S. Tynecka-Makowska. Kraków 2006, s. 102-104.

² Zob.: K. Sidowska, *Polska powieść uniwersytecka*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2015, № 4 (30), s. 149-157; A. Skubaczewska-Pniewska, *Czy istnieje polska powieść uniwersytecka?*, w: *Literaturoznawca literatem, czyli rzecz o akademii i kreatywnym pisaniu*, (red.) L. Gruszevska-Blaim, Gdańsk 2018, s. 93-118; O. Блашків, *Исторические перипетии сквозь призму украинского университетского романа*, „Conversatoria Litteraria” 2018, 12, s. 135-149; O. Blashkiv, *Vagaries of (Academic) Identity in Contemporary Fiction*, „Journal of Education Culture and Society” 2018, 9 (1), s. 151-160; O. Блашків, *Радянський джентльмен: український професор синпоти викликів історії*, „Kultury Wschodniosłowiańskie – Oblicza i Dialog” 2019, Nr 9, s. 11-22.

³ M. Mitka, *Naratívne a literárnoteoretické korelácie diskurzivity v románach S. Rakúsa: hľadanie autora (nielen v časoch socializmu)*, „Codex historico-critica: noetické východiská v kontexte interdisciplinárnych prístupov k histórii, literatúre, jazyku a umeniam” 2018, s. 124.

⁴ W twórczej spuściźnie pisarza, krytyka literackiego i profesora uniwersyteckiego, oprócz wyżej wymienionych dzieł, znajduje się także zbiór opowiadań *Pieseň o studničnej vode* (*Pieśń o wodzie ze studni*, 1979), proza dziecięca *Mačacia krajina* (*Kocia Kraina*, 1986) oraz kilka dzieł literaturoznawczych, do których należy monografia *Poetyka tekstu prozatorskiego* (1995) oraz książka *Telegram* (2010), która otrzymała najważniejszą słowacką nagrodę literacką „Anasoft litera”.

⁵ A. Машкова, *Поэтика трилогии Станислава Ракуса*, „Slavica Litteraria” 2014, vol. 17, iss. 2, s. 53.

⁶ S. Rakús, *Nenapísaný román*, Levice 2004, s. 28. Tu i dalej – fragmenty powieści w tłumaczeniu O.B.

Nauczyciel Duchan Sakmara z utworu *Temporálne poznámky* zostaje wydany ze szkoły wieczorowej – w której uczył literatury, stosując improwizację (daleką od zasad okresu „normalizacji”) – po wpłynięciu anonimowego listu oskarżającego młodego pedagoga o znęcanie się nad uczniami oraz postawę niegodną przykładowego obywatela i nauczyciela. Jednocześnie osobisty pamiętnik Sakmara, w którym zapisał wszystko, co mu się przydarzyło, zaginął – jeśli wpadnie w ręce nieodpowiedniego czytelnika, stanowić może potencjalne źródło niebezpieczeństwa dla wielu osób.

Zapoczątkowana w literaturze anglojęzycznej w latach 50. XX wieku powieść uniwersytecka w następnych dziesięcioleciach zajmowała się również tematem „innych”, rejestrując w ten sposób zmiany w krajobrazie kulturowym uniwersytetu amerykańskiego. Uniwersytet jako elitarna i zamknięta społeczność otworzył wszak drzwi dla obcych – emigrantów-uczonych z Europy, których Ameryka potrzebowała, i która samym emigrantom była nie mniej potrzebna. W literaturze w większości przypadków utrwalił się obraz wyobcowanego i głęboko przywiązanego do swojej ojczyzny profesora-dziwaka⁷. Przy czym często był to profesor z Europy Wschodniej, który wymigrował do Ameryki podczas lub po II wojnie światowej. Najśłynniejszym w tym kontekście pozostaje oczywiście profesor Pnin z powieści Władimira Nabokowa o tym samym tytule. Słowacka powieść uniwersytecka, zwłaszcza powieść Rakúsa *Excentrická univerzita*, w pewnym stopniu nawiązuje do tej anglo-amerykańskiej tradycji, ponieważ ukazując obraz słowackiej uczelni, wprowadza do niej również obrazy rosyjskich profesorów-emigrantów (kobiet i mężczyzn), przedstawiając ich sylwetki z perspektywy studenta-narratora. W niniejszym tekście skupimy się na wspomnianych obrazach jako literackiej manifestacji genderowych oraz narodowych stereotypów.

Powieść *Excentrická univerzita* rozgrywa się na jednym ze słowackich uniwersytetów, a ściślej wśród nauczycieli i studentów Katedry Języka i Literatury Rosyjskiej w okresie powojennym. W duchu powieści uniwersyteckiej Rakús kreśli ironiczny wizerunek pracowników słowackiej uczelni w latach 50., w tym również wykładowców narodowości rosyjskiej. W swojej powieści Rakús pozostawia studentom-narratorom możliwość zaprezentowania nauczycieli czytelnikowi. Narratorami są Peter Leder, student pierwszego roku

⁷ L. Gruszewska-Blaim, *Academic Fiction and Professorial Shadowlands: the (Dis)empowerment of East European Scholar*, w: *The Campus Novel: Regional or Global?*, (ed.) D. Fuchs, W. Klepuszewski, Leiden-Boston 2019, s. 51–52.

filologii rosyjskiej („słuchający” narrator⁸) oraz Wiktor Bochnia, student drugiego roku („mówiący” narrator). Wiktor Bochnia próbuje zebrać materiały do swojej książki zatytułowanej *Excentrická univerzita*. W tym celu opowiada o niej studentom pierwszego roku, przekazując im treść przyszłego dzieła. W powstającym utworze wiodącym wątkiem miała stać się historia swatania nauczycielki literatury rosyjskiej Marii Pietrowny Gołowczikowej, ponieważ – jak mówiono studentom na zajęciach z poetyki – „temat kobiet i mężczyzn” zawsze przyciąga uwagę słuchaczy.

Maria Pietrowna, wykładająca literaturę rosyjską XIX wieku, przedstawiona jest w sposób na wskroś ironiczny. Jej uroda jest nieco metonimiczna: ma „pięknie zarysowane usta”⁹ i związaną z tym „łatwość wymowy”, ma też „emocjonalny stosunek do literatury rosyjskiej XIX wieku”¹⁰. Oprócz tego,

vzdialená tisícky verst od svojej rodnej zeme, je aj poetkou. Kto by sa nestal básnikom v takej clivej vzdialenosti od širokých priestranstiev krajiny, uchováajúcej vo svojej literárnej duši prostredníctvom Gogola, o ktorom sme hovorili na seminári s Máriou Petrovnou iba nedávno, aj tajomné krásy Malej Rusi?¹¹.

Nic dziwnego, uważa Wiktor Bochnia, że w wieku dwudziestu siedmiu lat nie wyszła jeszcze za mąż: oprócz imponującego „rosyjskiego wzrostu syberyjskiego 190 cm”, „poświęciła życie literaturze dziewiętnastowiecznej”¹².

W duchu romantyzmu Bochnia postrzega Marię Pietrowną jako „istotę, która zaczęła go prześladować na tym ekscentrycznym uniwersytecie”¹³, dlatego nie dziwi fakt, że jedyną właściwą decyzją w tej sytuacji wydało mu się poproszenie ją o rękę. Jak pisze autor, „od momentu, w którym Wiktor Pawłowicz Bochnia oświadczył się dwudziestosiedmioletniej piękności Marii Pietrownie Gołowczikowej, całkowicie się zrusyfikował – oprócz swojego imienia zaczął z wybranymi rozmówcami używać patronimiku”¹⁴.

Godne podkreślenia jest to, że Maria Pietrowna, pomimo swojej „nietypowości” staje się inspiracją dla Bochni w poszukiwaniu jego męskie-

⁸ A. Halvoník, *Excentrická univerzita* – Stanislav Rakús, <https://www.litcentrum.sk/recenzia/excentricka-univerzita-stanislav-rakus>, data dostępu: 14.05.2021.

⁹ S. Rakús, *Excentrická univerzita*, Levice 2008, s. 7.

¹⁰ *Ibidem*, s. 9.

¹¹ „Przebywając w odległości tysiąca wiorst od swojej ojczyzny, jest także poetką. Któż nie stałby się nią w tak smutnej odległości od pości kraju, który w swojej literackiej duszy dzięki Gogolowi, o którym rozmawiałem dopiero podczas seminarium z Marią Pietrowną, zachowuje również tajemnicze piękno Małej Rosji”. *Ibidem*, s. 29.

¹² *Ibidem*, s. 9.

¹³ *Ibidem*, s. 7.

¹⁴ *Ibidem*.

go i literackiego „ja”. Jednocześnie oba elementy tożsamości są ze sobą ściśle powiązane: męskość przejawia się w cechach fizycznych – w wieku (ma 29 lat, ponieważ na uniwersytet poszedł po zakończonej służbie wojskowej), wysokim wzroście (może Marii Pietrownej dorównać ze swoimi 187 cm) i gotowości do podboju:

Aké to paradoxy, páni! Zajakavost', tréma a spolu s ňou chlpská energia, to, čomu sa hovorí, ak použijem ustálenú tropiku, silná ruka. Mužská schopnosť byť záštitou! A ešte k tomu bystrosť a analitický mozog. Kto z poslucháčov na tejto filológii môže čosi také ponúknuť, kto okrem mňa sa za takýchto podmienok odváži požiadať o ruku Máriu Petrovnu Goločnikovovú z katedry ruského jazyka a literatúry?¹⁵

Strategia podboju Bochni została wyrażona w umiejętności formułowania swoich myśli w atrakcyjny, mglisty i elegancki sposób¹⁶. Bohater był w stanie „również poradzić sobie z różnymi osobliwościami, między innymi licznymi subtelnościami i osobliwościami dźwięków”¹⁷, wybrać odpowiedni dzień (w grudniu, kiedy wszystko wokół jest białe i piękne) i strój (rekwizyty teatralne lub czarny kostium) na oświadczenia. W ramach przygotowań Bochnia projektował niezliczone scenariusze rozmowy o literaturze rosyjskiej XIX wieku, która miałyby się odbyć podczas konsultacji i przybliżyć propozycję małżeństwa. Jednocześnie bohater w głębi duszy miał nadzieję, że kiedy staną ze swoją wybranką, patrząc sobie w oczy – ponieważ ich wzrost na to pozwala – wystarczy „napomknąć i nie będzie potrzeby szukać przychylności ani za pomocą intelektu, ani za pomocą słów”, ona sama „przylgnie do jego piersi, przecież Rosjanki są bardzo emocjonalne, a w tej cichej, wrażliwej komunikacji pojawi się wszystko, co chciał jej powiedzieć”¹⁸.

Bardzo ważnym elementem literackiego „ja” Bochni jest odniesienie do literatury rosyjskiej XIX wieku. Przywołanie Puszkina, Gogola, Turgieniewa, Tołstoja, Dostojewskiego, Czechowa mogłoby sugerować dobrą znajomość ich twórczości. W rzeczywistości wiedza Bochni na jej temat sprowadza się do znajomości zbioru faktów z życia literatów, zna on na przykład liczbę kroków w pojedynku Puszkina z przeciwnikiem lub twierdzenie Gogola, że

¹⁵ „Co za paradoks, panowie! Jąkanie i strach, a jednocześnie męska energia, określane są, jak to się mówi, mianem «silnej ręki». Męska zdolność do obrony. A także szybkość i umysł analityczny. Kto spośród wszystkich studentów filologii może zaoferować coś podobnego, kto oprócz mnie, w takich okolicznościach, odważy się prosić o rękę Marię Pietrowną Gołowczikową z Katedry Języka Rosyjskiego i Literatury?”. *Ibidem*, s. 11.

¹⁶ *Ibidem*, s. 10.

¹⁷ *Ibidem*, s. 11.

¹⁸ *Ibidem*, s. 31.

„mężczyźni lubią piękne i głupie kobiety”¹⁹. Jednocześnie Bochnia próbuje przedstawić czytelnikowi siebie jako pisarza i od razu poddać swoje próby literackie teoretycznemu namysłowi:

Čo som to vlastne za človek? Raz sa vo mne prejaví dramatický charakter konštrukčného, inokedy neodstupového, nárazového typu, ktorý kladie vybraným jednotlivcom otázky, prevyšujúce ich duchovné niveau a hranice intelektu, inokedy som bezradný aj pri najjednoduchšej otázke, ktorú mám adresovať nežnej dáme. Túto chvíľkovú rozkolísanosť a opätovný nábeh na krízu som však rýchlo potlačil. V skutočnosti som epik, prišlo mi na um, veď [...] maličkosti a nízke, nedôstojné detaily provokujú moju chuť rozprávať a ustavične odbočovať. Táto epická nenasytosť, tento druh hýrenia ma kedy-tedy celého pohltí a spolu so mnou zaplaví i tých, ktorí ma počúvajú²⁰.

Czytelnik poznaje historię swatania Marii Pietrowny z perspektywy Bochni-pisarza, który przedstawia tę opowieść od razu na trzech poziomach: planów i przygotowań, swatania, a także opowieści o nim w formie rozdziału przyszłej książki. Ton tej historii jest tragikomiczny. Picie dużej ilości wina i jedzenie ziemniaków dla odwagi, pokonywanie trudności, którymi były zapachy ryb, śledzia, dorsza, szprota i kwaśnej kapusty w drodze do pokoju nauczyciela, przezwyciężanie stanu odurzenia alkoholowego, kiedy to jedno oko Bochni stawało się mniejsze od drugiego, przeszkadzając tym samym w bezpośrednim kontakcie wzrokowym z rozmówcą – to niewielka część historii, rozgrywającej się w tym ważnym dniu. Kulminacją swatania jest zdanie wesoło rzucone przez Marię Pietrownę w odpowiedzi na propozycję małżeństwa: „Jest pan nie do naprawienia, Bochnia!”. Tragedia studenta drugiego roku nie leży w samej odmowie, ale w sposobie, w jaki został odrzucony, niezgodnym z duchem XIX wieku: „bez żadnego szacunku, który w kulturze rosyjskiej przejawia się w możliwości używania nie tylko imienia, ale także imienia ojcowskiego”²¹. W akcie zemsty za niegodną odmowę Bochnia szczegółowo wyobraża sobie wybuch gniewu, kiedy to podda gorącej

¹⁹ *Ibidem*, s. 39.

²⁰ „Jaką osobą jestem? Niekiedy pojawia się we mnie dramatyczna natura konstruktywnego, czasem nieosiągalnego typu myślenia, która stawia pytania wybranym, przekraczające ich poziom duchowy i zdolności intelektualne. Bywam jednak całkowicie bezradny w kwestii najprostszego pytania, które muszę skierować do delikatnej kobiety. Szybko zdławiłem to niezdecydowanie i chwilę słabości. W rzeczywistości jestem epikiem, pomyślałem, ponieważ... wszelkiego rodzaju małe rzeczy i nikczemne szczegóły wywołują moje pragnienie snucia opowieści z licznymi dygresjami lirycznymi. To epickie nienasycenie, ten rodzaj biesiady pewnego razu mnie pochłonie, a razem ze mną tych, którzy mnie słuchają”. *Ibidem*, s. 27.

²¹ *Ibidem*, s. 35.

krytyce geniuszy rosyjskiej literatury XIX wieku, dewaluując ich zasługi literackie. Demitologizacji wizerunku Marii Pietrowny w oczach Bochni dopełnia wiadomość, że od trzech lat „formalnie jest żoną Słowaka, wykształconego w Moskwie i zajmującego się handlem”²², dlatego „nie była ani poetką, ani samotną duszą, ani głębokim znawcą rosyjskiej literatury XIX wieku”, po prostu „chciała mieszkać na tym terytorium”²³.

Obraz Aleksandra Kiriłowicza Żupreya jest stworzony w duchu współczucia. Filolog-Rosjanin bezinteresownie pracuje nad historią języka rosyjskiego, chociaż dla osoby z zewnątrz jego praca może wydawać się całkowicie niezrozumiała:

Keby som, vážení, povedal nezasväteným obyvatel'om tohto mesta, čím sa Alexander Kirillovič zaoberá, asi by žasli. Nešlo by im do hlavy, že niekto príde do práce a celý deň sa zapodieva akýmsi slovíčkom, ktorému venoval sústredenú pozornosť už včera, pred týždňom i pred mesiacom. Obracia ho zo všetkých strán, robí si o ňom poznámky a grafy, a keď sa okolo piatej vráti domov, musí si dakedy aj zo dve hodiny pospať, tak ho slovíčko vyčerpalo a dobilo. Niekto by si azda i pomyslel, že ako príslušník nejakej tajnej sekty skúma, či slovíčko v sebe neskrýva magickú moc a či napokon nevysvitne, že práve ono je súčasťou akejsi temnej a tajomnej zaklínacej formuly. Skutočnosť je však celkom iná. Alexander Kirillovič Župrej si pripravuj referát na vedeckú konferenciu v Užhorode a jeho súčasťou budú historické premeny, inonárodné súvislosti, varianbilita a významové spektrum daného slovíčka, ktoré v názve svojho referátu označí termínom lexéma. Vďaka tomu slovíčku sa ubytuje v Užhorode v hoteli Kyjev, poprechádza sa po nábreží rieky Uh a prinesie si z Užhorodu päť flášiek pikantnej horčice. Po návrate sa pustí do ďalšieho slovíčka, a hoci s ním nevystúpi na nijakej konferencii, správa sa k nemu s rovnakým nasadením ako k užhorodskému slovíčku. Aj po tejto novej lexéme si musí občas doma na hodinku, dve ľahnúť²⁴.

²² *Ibidem*, s. 42.

²³ *Ibidem*.

²⁴ „Gdybym ja, drodzy państwo, powiedział niewtajemniczonym mieszkańcom tego miasta, czym zajmuje się Aleksander Kiriłowicz, prawdopodobnie byłiby zaskoczeni. Nikomu nigdy nie przyszło do głowy, że ktoś może przyjsć do pracy i zajmować się jakimś słówkiem, na którym skupiał uwagę wczoraj, tydzień i miesiąc temu. Obraca go na wszystkie strony, notuje i rysuje wykresy na jego temat, a kiedy wraca do domu około piątej wieczorem, musi przespać się co najmniej przez dwie godziny, ponieważ wyczerpały go prace nad tym słowem. Rzeczywistość była jednak zupełnie inna. Aleksander Kiriłowicz Żuprey przygotowywał wykład na konferencję naukową w Użgorodzie, w którym poruszy zagadnienie zmian historycznych, okoliczności międzynarodowych, zmienności i spektrum treściowe słówka, które nazywa w swoim wystąpieniu leksemem. Dzięki temu słówku zatrzyma się w Użgorodzie w Hotelu Kijowskim, przejdzie się brzegiem rzeki Ug i przywiezie pięć słoików ostrej musztardy z Użgorodu. Po powrocie podejmie pracę nad następnym słówkiem, i, chociaż nie będzie z nim występował na konferencji, to zajmie się nim równie gorliwie. A po pracy z tym nowym leksemem czasami będzie musiał pospać godzinę lub dwie”. *Ibidem*, s. 196-197.

Na uniwersytecie zajmuje pełną książkę komórkę, która przypomina „repozytorium historycznych i współczesnych zapisów i dokumentów leksykograficznych i leksykalnych”²⁵. Czasami ta komórka służy jego przełożonemu do osobistych spotkań ze studentami, wówczas Aleksander Kiriłłowicz może cieszyć się przestrzenią gabinetu wspomnianego kolegi. Aleksander Kiriłłowicz zastanawiał się nad problemami językoznawstwa podczas spaceru w parku, kiedy to został zatrzymany przez służby bezpieczeństwa za pasożytnictwo „w godzinach pracy”²⁶. Wypuszczono bohatera dopiero po „wezwanie kierownika Katedry Języka i Literatury Rosyjskiej, który potwierdził jego tożsamość i tematykę badań naukowych”²⁷. Podczas przesłuchania okazało się, że jest synem rosyjskiego emigranta, absolwenta Akademii Sztuk w Piotrogradzie, muzyka i popularyzatora kultury rosyjskiej, przybyłego na Słowację w 1921 r. Piętno zatrzymania przez władze bezpieczeństwa niemal natychmiast wpłynęło na życie uniwersyteckie nauczyciela: odmówiono mu przeprowadzki do bardziej przestronnego pokoju.

Narratora Bochnię i profesora Żupreya łączy działalność agitacyjna, którą mieli prowadzić wspólnie, zapraszając mieszkańców do udziału w święcie majowym. Profesor „zrzucił całe zadanie na barki [Bochni], ograniczając się do swojej milczącej obecności”²⁸, wieczorem jednak zaprosił go na kolację. To był początek ich regularnych spotkań poświęconych „kulturze spożywania posiłków”, podczas których Bochnia nie tylko dowiedział się wielu ciekawych rzeczy, ale także nauczył się milczeć i zadawać pytania, a nie „zachłannie snuć opowieści”. Temat francuskiej kultury gastronomicznej, zagadnienia „języka i żywności” w literaturze i życiu, problematyka posiłków jako uniwersalnej ludzkiej kultury komunikacyjnej skłoniły Bochnię do refleksji, że profesor najprawdopodobniej takie podejście do kulinariów przejął z domu rodzinnego. Myśląc o swoich domowych przyzwyczajeniach i postawie, jaką przyjmuje na uniwersytecie, Bochnia współczuje profesorowi Żupreyowi. Korzystając z nowej wiedzy o historii oraz kulturze spożywania posiłków, uzyskanej podczas rozmów z Aleksandrem Kiriłłowiczem, Bochnia postrzega go jako „trzynastego gościa” – zbędnego człowieka przy stole dla dwunastu zaproszonych na obiad gości. To, w jego rozumieniu, lokuje Aleksandra Kiriłłowicza w kategorii osób, z którymi na uniwer-

²⁵ *Ibidem*, s. 199.

²⁶ *Ibidem*, s. 198.

²⁷ *Ibidem*, s. 199.

²⁸ *Ibidem*, s. 201.

sytecie „przestano się liczyć”²⁹, a przyczyną tego jest jego dziedziczna / emigracyjna niewiarygodność.

Ciekawym elementem obrazu profesora Żupreya wydają się jego zainteresowania kulinarne, które tradycyjnie kulturowo przypisywane są kobietom, a nawet wymagane od nich. Chociaż Bochnia towarzyszy profesorowi tylko w konsumowaniu posiłków, a nie ich przygotowaniu, ich wagę w życiu profesora Żupreya można porównać z wagą, którą kultura rosyjska przypisuje kobietom w podtrzymywaniu „ogniska domowego”. Można z dużą dozą pewności stwierdzić, że „rosyjskość”, głęboko zakorzeniona w tym samotnym emigrancie pierwszego pokolenia (prawie Słowaku), ujawnia się w jego hołdowaniu rosyjskiej kulturze kulinarnej.

Analizując obrazy wspomnianych rosyjskich profesorów we współczesnej powieści słowackiej, warto pamiętać o historii funkcjonowania obrazu Rosjan w literaturze słowackiej poprzednich epok. Pomijając rozważania dotyczące panslawizmu w XIX wieku i nadzieje Słowaków związane z Rosją, wyrażone przez Ľudovíta Štúra w rozprawie *Slovanstvo a svet budúcnosti* (1850, ros. tłum. z 1867 r.), literatura piękna była głównym źródłem wiedzy Słowaków o ich wschodnich sąsiadach. Jana Kužmíková zauważa, że zetknięcie się Słowaków z kulturą rosyjską i poddanie jej krytycznemu osądowi miało związek z udziałem pisarzy słowackich w działaniach podczas I wojny światowej i kontaktem z Rosjanami³⁰. W tym okresie ukształtowały się zarówno pozytywne wizerunki Rosjan jako „nowych ludzi, braci dla wszystkich”, jak i negatywny obraz bolszewików jako przestępców.

Wyobrażenie o rosyjskich kobietach związane jest z wizerunkiem „dobrodusznych wieśniaczek”, ale jednocześnie „serdecznych, wrażliwych, których dusze są jak otwarte misy z bajecznym napojem, który one same pochylając się, nalewają bez ostrzeżenia”³¹ w przeciwieństwie do powściągliwych Czeszek / Europejek. Udział czechosłowackich legionistów w działaniach wojennych w Rosji dał początek nowemu spojrzeniu na obywateli tego kraju. Jednak pod koniec lat 40. XX wieku idea słowackiej rusofilii, pogłębianą wśród Słowaków dzięki literaturze rosyjskiej, jest nadal wyraźnie obecna w literaturze słowackiej³².

²⁹ *Ibidem*, s. 210.

³⁰ J. Kužmíková, *Brat alebo utláčateľ: dôvody a dôsledky mimoriadnej pozície Rusa v slovenskej vojnovnej literatúre*, „Новая русистика” 2013, vol. 6, iss. 1, s. 44.

³¹ *Ibidem*, s. 46-47.

³² *Ibidem*, s. 58.

Po II wojnie światowej w pisarstwie słowackim utrwaliły się dwa przeciwstawne wizerunki Rosjan – brata lub ciemnięcyziela³³. Na powstanie tej opozycji wpłynęły powojenne okoliczności historyczne: z jednej strony korzystny wizerunek Rosjanina (silny i uczciwy) pełnił funkcję promowania przyjaźni narodu słowackiego i radzieckiego podczas „przymusowego ustanowienia reżimu komunistycznego w 1948 r.”³⁴, z drugiej strony – w negatywnych reprezentacjach znajdują odzwierciedlenie istniejące stereotypy dotyczące skłonności Rosjan do anarchii, tyranii i alkoholu (gwałciciele i pijacy), ujawniające się w następnych dziesięcioleciach, szczególnie w latach 70. XX wieku.

Obraz Rosjanina w literaturze słowackiej początku XXI wieku staje się bardziej pojemny, a słowaccy pisarze, poruszając problematykę rosyjską, odchodzą od stereotypów „homo sovieticus” lub „homo antisovieticus”, badając indywidualne motywy postępowania różnych typów ludzi w określonych okolicznościach historycznych³⁵. W ten sposób w powieści *Excentrická univerzita* Stanislav Rakús za pośrednictwem Marii Pietrowny Gołowczikowej i Wiktora Pawłowicza Bochni, obala rusofilski stereotyp, który zakorzenił się w słowackiej kulturze. Podważone zostają zarówno wyobrażenia o wysublimowanej wrażliwości i urodzie rosyjskich kobiet, jak i głęboka naiwność słowackiego mężczyzny, wynikająca z powierzchownej wiedzy o twórczości rosyjskich pisarzy XIX wieku, przekładająca się na jego własne ambicje twórcze.

W obrazie Marii Pietrowny, oprócz genderowego stereotypu, Rakús odnosi się również do mitu związanego z pietyzmem Słowaków wobec literatury rosyjskiej: z jednej strony podziw wynika z tradycji słowackiej rusofilii zakorzenionej w XIX wieku, z drugiej zaś dotyczy nauczycieli języka rosyjskiego i literatury na Słowacji w latach 50. Wracając do tego okresu historycznego (powieść została opublikowana w 2008 r.), Stanislav Rakús nie tylko sięga do pamięci kulturowej Słowacji ostatnich pięćdziesięciu lat, ale także dokonuje jej rewizji i zachęca czytelnika do świadomego studiowania rosyjskiej literatury, kultury, wspólnej (rosyjsko-słowackiej) historii i budowania odpowiedniego obrazu Rosjanina w słowackiej świadomości narodowej.

Dyskurs emigracyjny, zainicjowany przez Rakúsa za pośrednictwem rosyjskich nauczycieli, jest reprezentowany przez wizerunki rosyjskich

³³ Potwierdza się to w pracach zarówno rosyjskich, jak i słowackich uczonych, por. np.: Л. Широкова, *Трансформация образа русского в словацкой прозе второй половины XX века*, w: *Славянский мир в третьем тысячелетии. Образ России в славянских странах*, ред. Е.С. Узенева, Москва 2012, s. 271-279; J. Kuzmíková, *Brat alebo utláčateľ...*, op. cit., s. 41-67.

³⁴ J. Kuzmíková, *Brat alebo utláčateľ...* op. cit., s. 58.

³⁵ *Ibidem*, s. 64.

emigrantów różnych „fal”. W przypadku Marii Pietrowny Gołowczikowej mówimy o „radzieckiej” emigrantce, potencjalnie zakonspirowanej agentce służb bezpieczeństwa. W przypadku Aleksandra Kiriłowicza Żupreya, wykładowcy tej samej katedry, aktywowane są odniesienia do emigracji międzywojennej, wywołanej rewolucją 1917 r. Oznacza to różne typy wartości i sposób myślenia ich przedstawicieli. Świadome współczucie dla emigranta z carskiej Rosji, w przeciwieństwie do emigrantki z czasów radzieckich, może wskazywać na fakt, że dla Rakúsa radziecki (komunistyczny) reżim nie jest tożsamy z Rosją i kulturą rosyjską w ogóle. Warto szczególnie podkreślić, że ironia autora, wymierzona w rosyjskie postaci i narratora, stwarza dystans do tamtych historycznych czasów i reprezentujących je bohaterów. Daje to wrażenie względności narodowych klisz i stereotypów, wskazuje także na potrzebę krytycznego myślenia o nich. Tak skonstruowany literacki obraz Rosjan różni się od opracowań innych autorów we współczesnej literaturze słowackiej. Podobna artystyczna kreacja otwiera przed literaturą także nowe możliwości wyrażania „ja” poprzez „innego”.

Bibliografia

- Blashkiv O., *Vagaries of (Academic) Identity in Contemporary Fiction*, „Journal of Education Culture and Society” 2018, 9 (1), s. 151-160.
- Gruszewska-Blaim L., *Academic Fiction and Professorial Shadowlands: the (Dis)empowerment of East European Scholar*, w: *The Campus Novel: Regional or Global?* Ed. D. Fuchs, W. Klepuszewski, Leiden–Boston 2019.
- Halvoník A., *Excentrická univerzita – Stanislav Rakús*, <https://www.litcentrum.sk/recenzia/excentricka-univerzita-stanislav-rakús>.
- Kuzmíková J., *Brat alebo utláčateľ: dôvody a dôsledky mimoriadnej pozície Rusa v slovenskej vojnovnej literatúre*, „Новая русистика” 2013, vol. 6, iss. 1, s. 41-71.
- Kuzmíková J., *The Character of the Russian in Slovak War-Themed Literature*, „Acta Slavica Iaponica” 2014, vol. 34, s. 49-67.
- Mitka M., *Naratívne a literárnoteoretické korelácie diskurzivity v románoch S. Rakúsa: hľadanie autora (nielen v časoch socializmu)*, „Codex historico-critica: noetické východiská v kontexte interdisciplinárnych prístupov k histórii, literatúre, jazyku a umeniam” 2018, s. 124-134.
- Sidowska K., *Polska powieść uniwersytecka*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2015, № 4 (30), s. 149-157.
- Skubaczewska-Pniewska A., *Czy istnieje polska powieść uniwersytecka?*, w: *Literaturoznawca literatem, czyli rzecz o akademii i kreatywnym pisaniu*, red. L. Gruszewska-Blaim, Gdańsk 2018, s. 93-118.
- Campus novel*, w: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda, S. Tynecka-Makowska, Kraków 2006, s. 102-104.

- Rakús S., *Excentrická univerzita*, Levice 2008.
- Rakús S., *Nenapísaný román*, Levice 2004.
- Rakús S., *Temporálne poznámky*, Bratislava 1993.
- Блашків О., *Исторические перипетии сквозь призму украинского университетского романа*, „*Conversatoria Litteraria*” 2018, 12, s. 135-149.
- Блашків О., *Радянський джентльмен: український професор супроти викликів історії*, „*Kultury Wschodniosłowiańskie – Oblicza i Dialog*” 2019, Nr 9, s. 11–22. DOI 10.14746/kw.2019.9.1.
- Машкова А., *Поэтика трилогии Станислава Ракуса*, „*Slavica Litteraria*” 2014, vol. 17, iss. 2, s. 51-58.
- Широкова Л., *Трансформация образа русского в словацкой прозе второй половины XX века*, в: *Славянский мир в третьем тысячелетии. Образ России в славянских странах*, ред. Е.С. Узенева Москва 2012, s. 271-279.